साहित्य-समिक्षाशास्त्रांतल्यो संकल्पना

आदीमतावाद (Primitivism)

शारी /नागरी सभ्यतायेच्या अडेच्या जीवनरितींच्या विरोधांत आशिल्ली आनी 'आदीम' जिवीतपद्धतींतच मेकळी, समाधानी आनी घादोशी जीण आसता अशें मानपी विचारसरणी म्हळ्यार आदीमतावादी विचारधारा. शेणिल्ल्या भूतकाळांतले सुखी जिणेची याद करून तातूंत रमपी म्हळ्यार स्मरणरंजनात्मक (नॉस्टाल्जिक) अशी ही विचारसरणी विंगड विंगड काळखंडांत मेळटा. पूण अठराव्या शेंकड्यांत युरोपांत आनी एकोणिसाव्या शेंकड्यांत अमेरिकेंत ती विशेश चालंत आशिल्ली. हे विचारसरणीचो प्रभाव स्वच्छंदतावादाचेर आशिल्लो. तेच तरेन, चित्रकलेंतल्या संस्कारवादी आधुनीकवादी आनी अग्रगामी (आव्हां गार्द) ह्या चळवळींचेर तिचो प्रभाव आशिल्लो. झ्याँ झ्याक रूसो (१७१२-१७७८) हो हे चळवळीचो खांपो विचारवंत आनी प्रवर्तक. ताच्या मत्ता प्रमाण रानवटी मनशांचें स्वातंत्र्य आनी प्रतिश्ठा सुधारिल्ल्या शारी समाजांनी चिड्डून उडयल्या. डी.एच्. लॉरेन्स हांणीय उद्देगीक समाज आनी ह्या समाजांत मनशाच्रे उस्फूर्ततायेचो जाता तो विध्वंस हांचे आड खर आदीमतावादी भुमिका घेतिल्ली. चित्रकलेच्या मळार पॉल गोगँ, आंरी मातीस, एमिल नॉल्ड, मार्क शागाल, वासिली कँन्डिस्की, आंरी रूसो, पॉल क्ली हांचेर ह्या मत्ताचो प्रभाव आशिल्लो. पॉल क्ली म्हणटालो, आपणाक निकत्याच जल्मल्ल्या भुरग्या वरी जावपाचें आसा. आपणाक कवीक विसरपाचें आसा, आविश्काराच्यो सगळ्यो तरा विसरपाच्यो आसात आनी एकाद्र्या आदीम/रानवटी मनशा बशेन जावपाचें आसा.

अज्ञेयवाद (Agnosticism)

अज्ञेयवाद ही विचारसरणी एकोणिसाव्या शतमानांत उदेवाक आयली. परमेश्वराचें अस्तित्व सिद्ध करपा खातीर जे तरेन अंतीम पुरावो आसना, ताचेर युक्तिवादय करपाक येना, तेच तरेन परमेश्वर ना हेंवूय सिद्ध करपाक येना. देखून परमेश्वराचें अस्तित्व आनी तो अस्तित्वांत आसल्यार ताचें स्वरूप ह्यो गजाली 'अज्ञेय' आसतात, म्हळ्यार, मतीक आकळनात अशें समजून वागप असो ह्या सिद्धांताचो विचार. टी.एच्. हक्सले, इम्यॅनुएल कांट आनी हर्बर्ट स्पॅन्सर ह्या तिगांनीय मेळून अज्ञेयवादाची मांडावळ केली. पूण अज्ञेयवाद हें नांव मात हक्सले हांणी दिलें. कांटाच्या मत्तान शुद्ध बुद्धीक बऱ्या (सत्) वस्तूंच्या स्वरुपाचें गिन्यान अज्ञेय रावलें जाल्यारूय नैतीक अणभवांतल्यान ताचें हय-न्हयशें दर्शन जावं येता. स्पॅन्सराच्या मत्तान, बुद्धीक निरपेक्ष सत्तेच्या अस्तित्वा विशींचो निर्णय करपाक आयलो जाल्यारूय तिच्या स्वरुपा विशीं समजप कठीण आसता. बौद्धीक आकलना खातीर 'संबंध', 'साम्य (सारकाय)' आनी 'भेद' हीं तत्वां वापरुचींच पडटात. जाका निरपेक्ष म्हणपाचें ताका हीं तत्त्वां लावपाक येनात. निरपेक्ष म्हणटात त्यो गजाली जाचे ताचे प्रतितीनूच वळखुपाक येतात. अज्ञेयवादाचो हो आपरोस म्हणूं येता.

- प्रि. सु. तडकोडकार

साहित्य-समिक्षाशास्त्रांतल्यो संकल्पना

आधुनीकवाद (Modernism)

अस्तंते कडेन विसाव्या शेंकड्याच्या पयल्या अर्दांत आधुनीकवादाची सुरवात जाली. हाचीं पाळां-मुळां तशीं एकोणिसाव्या शेंकड्याच्या निमाणच्या दसकांनी आशिल्लीं. १९६० उपरांत पाश्चात्य साहित्यशास्त्रांत उत्तर-आधुनीकवादाची सुरवात जाली जाल्यार १८९० ते १९६० हो आधुनीकवादाचो काळखंड मानतात. पूण ताचो भांगराकाळ म्हणटात तो १९१४ ते १९४५ मेरेन म्हळ्यार पयल्या संवसारीक म्हाझुजा उपरांत ते दुसऱ्या संवसारीक झुजा मेरेनचो आशिल्लो. अस्तंतेच्या वाटारांतली आधुनीकतावादाची चळवळ फ्रांसांतले बुर्झ्वा, इंग्लंडांतले व्हिक्टोरियन्स आनी अमेरिकेंतले कर्मठतावादी आनी जडवादी हांचे आड आशिल्ली विद्रोही चळवळ म्हळ्यार जाता. साहित्य, कलेच्या इतिहासांतली उत्क्रांतीची एक अवस्था म्हूण आधुनीकवादा कडेन पळयतात. तेच बरोबर उद्‌देगीक विकास, प्रगत तंत्रगिन्यान, शारीकरण, निधर्मीकरण आनी समूहात्मक समाजीक जीण आशिल्ल्या समाजाची ती एक कला असोय एक दिश्टीकोन आसलो. अठराव्या शतमानांतलें साहित्य बरोवपी आनी समाज हांचे समान श्रद्‌धेची ती अभिव्यक्ती आशिल्ली. मनशाची कृती संस्कृतायेचीं नैतीक, राजकी, अध्यात्मीक आनी सौंदर्यात्मक आंगां गिरेस्त करता अशीय तेन्नाच्या विचारवंतांची विचारसरणी आशिल्ली. पूण एकोणिसाव्या शतमानांत नैतीक आनी राजकी आदर्शवादा बदला अर्थीक आनी भौतीकवादी नदरेक चड म्हत्व आयलें. तेन्ना मनशाची विकास कल्पनेचेर आशिल्ली श्रद्‌धा उणी जावपाक लागली. समाजीक इतिहासाक अर्थपूर्ण नैतीक, आध्यात्मीक आनी सौंदर्यपुराय परिमाण दिवप शक्य ना अशें स्वच्छंदतावादा उपरांतच्या बरोवप्यांक दिसपाक लागलें. जाल्यार आधुनीकवादी बरोवप्यांक भौतीकवादी कल्पना आनी सौंदर्यदृश्टी हातूंत विरोध दिसपाक लागलो. समाजीक वागप आनी विचारप्रणाली ह्यो गजाली मनशाच्या आत्मीक, नैतीक आनी सौंदर्यात्मक परिपूर्णतायेचे नदरेन अर्दकुट्यो आसात अशें तांकां दिसपाक लागलें. तेच तरेन अर्विल्ल्या समाजाचो अर्थीक, समाजीक आनी विज्ञानीक इतिहास मनशाचे आनी समाजाचे जिर्णेंत म्हत्वाचो बदल घडोवंक शकना अशें ते मानताले. चडट्या आधुनीकवादी बरोवप्यांनी मनशाचे संपन्नकायेच्या संदर्भांत समकालीन समाजाच्या अपेसाचें चित्रण केलां. पयल्या संवसारीक म्हाझुजांत संस्कृताय आनी विवेक हांचो जाल्लो विध्वंस, बदलत्या संवसाराचें, कार्ल मार्क्स, सिग्मंड फ्रॉइड आनी चार्ल्स डार्वीन हांणी केल्लें विश्लेशण, भांडवलशाय आनी उद्‌देगीकरण हांकां मेळिल्ली गती, मनशाच्या अस्तित्वा विशीं जाणवपी निरर्थकताय हांचें प्रकटीकरण ही आधुनिकतावादाची एक अभिव्यक्ती आशिल्ली.

आधुनीकवाद म्हळ्यार कलात्मक वृत्ती, प्रवृत्ती आनी प्रतिसाद दाखोवपी एक संकल्पना. साहित्यांत मोल आनी नदर हांच्या आंतरिकीकरणाचेर भर, भायल्या संवसाराच्या संदर्भांत तातूंतल्या अंतर्विरोधाक लागून आयिल्ली परात्मताय आनी निर्शेणी, खरायेन केल्ली प्रयोगशीलताय हीं आधुनीकवादाचीं लक्षणां अशें म्हणूं येता. आत्मनिश्ठा, अंतर्मुखताय, प्रतिकात्मकताय, भायल्या वास्तवाच्या बदलाची अशक्यताय, उद्‌देगीकरणांतल्या आनी भांडवलशायेंतल्या वास्तवांतल्यान सोडवाट काडपाचे यत्न आनी तातूंतल्यान आयिल्ली अगतीकताय, मनशाच्या कर्तुत्वाची अर्थशून्यताय, घटना-प्रसंगाचे सुटावे न जावपाचे तांकी मुखार आयिल्ली हतबलताय, विश्वाक वेंगावन बशिल्लो अतर्क्य असो दहशतवाद आनी ताचे मुखार मनशाक आयिल्ली शरणावस्था. मुखावेल्या वास्तवा विशींची प्रतिकूल भावना आनी ताका लागून आयिल्लो किंवाटो. ह्यो अस्तंते कडल्या साहित्यांत आयिल्ल्या आधुनीकवादी जिणे-चित्रणाच्यो कांय विशेशतायो.

टी.एस्. एलियट, एझरा पाउंड, लुइजी पिरांदेलो, डी.एच्. लॉरेन्स, जेम्स जॉइस, डब्ल्यू. बी. येटस, थॉमस मान हांकां अस्तंते कडले मुखेल आधुनीकवादी बरोवपी मानतात.

- प्रि. सु. तडकोडकार